

Fecr Yayınları: 597

**ERKEN DÖNEM ŞİİLİKTE
GNOSTİK TEZAHÜRLER**

Dr. Yusuf KOÇAK

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
NY MATBAACILIK YAYINCILIK
KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Kasım 2022

ISBN: 978-625-8304-46-6

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

ERKEN DÖNEM ŐİLİKTE GNOSTİK TEZAHÜRLER

Dr. Yusuf KOÇAK

Ankara 2022

Dr. Yusuf KOÇAK

Aslen Trabzon/Çaykaralı olan Yusuf Koçak, 1984 yılında Almanya'nın Lörrach şehrinde doğdu. İlk, Orta ve Liseyi Almanya'da tamamladı. 2011 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Uluslararası İlahiyat programından mezun oldu. 2013 yılında Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam ve İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi alanına Araştırma Görevlisi olarak atandı. 2014 yılında “*Abbasiler'in Kuruluş Döneminde Abbasiyyun-Talibiyyun Mücadelesi*” adlı çalışmayla yüksek lisansını, 2021 yılında “*Gnostik Geleneğin Erken Dönem Şiilikteki Tezahürleri: Şiî Gulât Örneği*” başlıklı teziyle doktorasını tamamladı. Halen Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam ve İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalında Dr. Öğr. Üyesi olarak çalışmaktadır. Almanca, Arapça ve İngilizce bilen Yusuf Koçak evli ve üç çocuk babasıdır.

Prof. Dr. Hasan ONAT'ın aziz hatırasına...

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ -----	9
KISALTMALAR -----	11

GİRİŞ

A) Metot ve Kaynaklar -----	13
1. Metot -----	13
2. Kaynaklar-----	17
B) Kavramsal Çerçeve -----	27
1. Gnosis -----	27
2. Gulât-----	40

I. BÖLÜM

GNOSTİK GELENEĞİN TARİHİ VE FİKRİ ARKA PLANI	45
A) Gnostik Geleneğin Belirgin Özellikleri -----	45
1. Düalist Tanrı Anlayışı Kozmogoni ve İnsanın Yaratılışı -----	45
2. Ezoterik Bilgi: Gnosis ve Kurtarıcı Fikri-----	56
B) Gnostik Geleneğin İslam Öncesi Din ve Felsefelerde Tezahürleri-----	61
1. Felsefi Sistemlerde Tezahürleri-----	61
1.1. Hint Düşüncesi-----	61
1.2. Yeni Eflatunculuk-----	74
1.3. Hermetik Düşünce-----	85
2. Dinlerde Tezahürleri -----	91
2.1. Sabiiler -----	91
2.2. Harraniler -----	94
2.3. Maniheistler-----	98
2.4. Yahudiler -----	102
2.5. Hristiyanlar -----	105

II. BÖLÜM

GNOSTİK GELENEĞİN Şİİ GULÂT ÜZERİNDEKİ

TEZAHÜRLERİ -----	117
A) Kadîm Kültürlerin Gnostik Düşüncenin Şîi Gulât'a Aktarımında Rolü -----	117
B) Şîi Gulât'ta Gnostik Geleneğin Tezahürleri -----	141
1. Keysâniyye'de Gnostik Tezahürler-----	141
1.1. Muhtâriyye -----	141
1.2. Beyâniyye -----	150
1.3. Kerbiyye, Harbiyye ve Abdullah b. Muaviye Hareketi	163
2. Muğiriyye'de Gnostik Tezahürler-----	168
3. Mansûriyye'de Gnostik Tezahürler-----	182
4. Hattâbiyye'de Gnostik Tezahürler-----	191

III. BÖLÜM

Şİİ GULÂT GELENEĞİNDE GNOSTİK ZİHNİYETİN

KURUCU UNSURLARI -----	199
1. Düalist Ulûhiyet Anlayışı -----	199
2. Nübüvvetin Sürekliliği-----	212
3. Kurtarıcı İnanışı -----	217
4. Düalist Varlık Anlayışı-----	223
5. Düalist Bilgi Anlayışı: Zahirî-Bâtîni Bilgi -----	226
SONUÇ -----	235
KAYNAKÇA-----	241
DİZİN -----	277

ÖN SÖZ

Gnostisizm, tarih boyunca birçok dinî ve felsefi hareketi etkilemiş bir düşünce oluşumudur. Bu etkileşimden İslam düşüncesi de nasibini almıştır. Ancak bu etkileşimin hangi boyutta, ne zaman ve nerelerde gerçekleştiği, ne Türkiye ve İslam dünyasında ne de Batı'da ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Belli başlı birkaç çalışma yapılmışsa da çok yüzeysel kalmıştır. Bu sebeple Gnostik düşüncenin erken dönem Şiîliğindeki Gulât örnekleri üzerinden çalışmamızın konusunu seçtik.

Çalışmamızın ilk bölümünde, Gnostik düşüncenin İslam öncesi diğer dinler ve kültürlerde nasıl tezahür ettiğini, nasıl yorumlandığını, aralarındaki ortak ve farklı noktaların neler olduğunu incelemeye çalıştık. Yalnız bu ilk bölümde ele aldığımız dinî ve felsefi akımların hepsi Gnostik akım değildir. Örneğin, Hint düşüncesi, Yeni Eflatunculuk, Hermetik düşünce, Yahudilik ve Hristiyanlık bunlar arasında sıralanabilir. Ancak Gnostik düşüncenin bunlar üzerinde pek çok tezahürü olduğu görülmektedir. Bu akımları analiz etmemizin sebebi ise Müslümanların fethedeceği topraklarda derin izler bırakmalarıdır.

İkinci bölümde, Gnostik tezahürlerin, Gulât Şîası üzerindeki etkileri ve tezahürlerini inceledik. Bir mezhep veya dinî-politik zümreleşme, asıl itibarıyla birtakım siyasi, içtimai, iktisadi olayların tesirlerinin mezhep kurucusu sayılan kişi ile ona uyanlardaki fikrî ve dinî tezahürdür. Bu beşerî dinî tezahürlerin fikriyatı, içine doğdukları içtimai, tarihî ve siyasi çevreden tecrit edilemez. Bu itibarla bir mezhebi doğuran tarihî, siyasi, dinî ve sosyokültürel şartları tespit etmeden, mezheplerin fikrî yapısını doğru bir şekilde anlamak ve açıklamak mümkün değildir. Diğer bir ifade ile mezheplerin öğretileri ve kurumsallaşmaları, içinde buldukları koşullar doğrultusunda gerçekleşir. Bu anlamda Müslümanların fethettikleri bölgelerde mevcut birtakım inanışlar, kısmen farklılaşmaya uğrayarak İslam toplumuna taşınmış ve de-

vam ettirilmiştir. Bunlar arasında Gnostik karakterli fikirler, İslam'ın erken döneminde bu şekilde tezahür etmiştir. Bu yansıma, bilhassa Keysâniyye, Muğîriyye, Mansûriyye ve Hattâbiyye gibi Şîî Gulât olarak nitelendirilen birtakım fırkalarda daha belirgindir. Çalışmamız, saymış olduğumuz fırkalar ile sınırlandırılmıştır. Çünkü Gnostik fikirler, ana hatları ile en çok bu fırkaları etkilemiştir. Üçüncü ve son bölümde ise Şîî Gulât fırkalarında dikkat çeken Gnostik tezahürler ele alınacaktır.

Çalışmamızın bu aşamaya gelmesinde, isimlerini tek tek sayamayacağımız pekçok kimsenin katkıları bulunmaktadır. Başta, konunun belirlenmesinden son hâline kadarki bütün aşamaları titizlikle takip eden, ufuk açıcı eleştiri ve değerlendirmeleri ile katkıda bulunan, ancak savunmamdan kısa bir süre önce rahmet-i Rahman'a kavuşan kıymetli danışmanım, hocam Prof. Dr. Hasan ONAT'a sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Hasan ONAT'tan sonra danışmanlığımı üstlenen, fikirlerinden istifade ettiğim ve çalışmamın olgunlaşmasında çok emeği geçen kıymetli danışmanım Doç. Dr. Muzaffer TAN'a müteşekkirim. Çalışmamıza proje aşamasından itibaren önemli katkılar sunan Prof. Dr. Sönmez KUTLU'ya, Doç. Dr. Engin ERDEM'e, Prof. Dr. Mehmet ATALAN'a, tezin içeriği hakkında değerli katkılarını sunan Prof. Dr. Ali AVCU'ya ve değerli ağabeyim ve meslektaşım Arş. Gör. İsmail KOÇAK'a teşekkür ediyorum. Bu çalışmamıza, "Prof. Dr. M. Cemal Sofuoğlu Türk-İslâm Araştırmaları Teşvik Ödülü" 2021 Yılı Doktora Birincilik Ödülünü layık gören Türk Ocakları İzmir Şubesine ve Sofuoğlu ailesi adına organizeyi yürüten Dr. Öğr. Üyesi Nilgün SOFUOĞLU KILIÇ'a teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak, yetişmemde büyük emekleri olan değerli annem Hadiye ve babam Mehmet KOÇAK'a, çalışmam konusunda beni sürekli teşvik eden ve kıymetli vaktinden fedakârlık yapan sevgili eşim Arş. Gör. Dilek BAL KOÇAK'a, evlatlarım Akif Emre, Mirza Eren ve Ecmel Vera'ya şükranlarımı sunuyorum.

Yusuf KOÇAK

Ekim 2022 - Kastamonu